

Antonija Lapaš

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Stara povijest

diplomski studij antropologije

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Spalili su njegovo tijelo kao usijana vatra: medicina u Mezopotamiji

Sažetak:

Predmet ovog rada jest magijsko-medicinsko iscjeljivanje u Mezopotamiji prikazano iz više perspektiva. Nakon komentiranja izvora, najprije se istražuju božice liječenja i uzroci bolesti koji su prevladavali u tadašnjim vjerovanjima. Potom se daje pregled uobičajene podjele na tri vrste iscjelitelja, s napomenom da ona nije uvijek neupitno primjenjiva. Razmatraju se pitanja školovanja iscjelitelja, načini liječenja bolesnika, vrste ljekovitih pripravaka i (ne)mogućnost izvođenja operacija. Kroz relevantne članke Hamurabijeva zakonika dokazuje se da je plaćanje liječničkih usluga variralo ovisno o društvenom položaju pacijenta. Rad se na kraju bavi bolestima posvjedočenim osteološkim analizama i pisanim izvorima, uključujući dentalne i mentalne bolesti.

Ključne riječi: bolest, Mezopotamija, božice iscjeljivanja, *āšipu*, *āsu*, *bārû*, paleopatologija

Uvod¹

Medicina u Mezopotamiji istražuje se na temelju ograničene pisane i arheološko-forenzične građe. Sačuvane pločice ispisane klinastim pismom koje izričito bilježe sadržaj vezan za medicinsku teoriju nisu brojne. Navodi se da za razdoblje od 3000 godina pr. Kr. do početka nove ere postoji tek oko tisuću pločica i fragmenata koji se odnose na mezopotamsku medicinu. Korpusi ovih tekstova nisu ni lako dostupni.² Od 2020. godine u tijeku je pak rekonstrukcija i prijevod na engleski jezik bogate kolekcije asirske medicinske literature pod nazivom „Nineveh Medical Encyclopaedia“. Projekt *Introducing Assyrian medicine: healthcare fit for a king* ima za cilj proširiti znanje o značaju asir-

¹ Ovaj rad izvorno je prezentiran na skupu Tijelo i emocije koji je održan 20. travnja 2023. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² Emily K. Teall, „Medicine and Doctoring in Ancient Mesopotamia,“ *Grand Valley Journal of History* 3/1 (2014): 1.

ske medicine i omogućiti kvalitetnije usporedbe s drevnim egipatskim, sirijsko-aramijskim, grčkim i rimskim medicinskim tradicijama. Paleopatoloških istraživanja na području Mezopotamije je malo, primjerice arheolog Arkadiusz Sołtysiak 2012. godine podsjeća na kratkoću povijesti istraživanja bolesti i ozljeda na ljudskim ostacima na tom području te na malobrojnost cjelovitih izvještaja. Nekoliko lokaliteta na kojima su učinjene potpunije analize su: Zawi Chemi–Shanidar, Tell Abu Hureyra, Tell al-Mishrifeh/Qatna, Tell Ashara/Terqaand Tell Masaikh, Nimrud/Kalhu i Tell Sheh Hamad/Dur Katlimmu.³ Najveći problemi kad su u pitanju osteološki nalazi proizlaze iz dvaju razloga. Najprije, sama je očuvanost ljudskih ostataka vrlo loša zbog kemijskog sastava zemlje i klimatskih uvjeta koji se očituju u vlažnim zimama i izrazito suhim ljetima. Drugi je razlog nestabilna politička situacija, dok skupoća prijenosa kostiju u Europu i SAD obeshrabruje i istraživače u poduzimanju tog alternativnog rješenja.⁴

U radu će se najprije istražiti izvori i religijska strana problema preko božanstava iscjeljivanja i zdravlja te djelomično kroz vjerovanja o uzrocima bolesti. Potom će se nastojati odgovoriti na pitanja tko su bili tadašnji liječnici, kako je izgledala medicina u praksi, jesu li se liječnici školovali, kakav je bio njihov društveni status i kako se liječilo. Propitivat će se i njihovo poznavanje anatomije i načini izvođenja operacije i je li ih uopće bilo. Donosi se kratka analiza Hamurabijeva zakonika, odnosno relevantnih dijelova kao primjera kodifikacije liječničke prakse. Rad se na kraju bavi bolestima posvjedočenim osteološkim analizama i pisanim izvorima.

Izvori o mezopotamskoj medicini

Glavni izvori za mezopotamsku medicinsku praksu i teoriju su Hamurabijev zakonik iz 18. stoljeća pr. Kr., asirski zakoni iz 1. tisućljeća, hetitski liječnički propisi, dijagnostički tekstovi (poznati i kao *Book of Prognoses*) koji se sastoje od četrdeset pločica nastanak kojih se povezuje s razdobljem kasnog drugog tisućljeća i recepturni tekstovi od kojih su najraniji s kraja 3. tisućljeća i pisani na sumerskom i akademskom. Jedan od manje korištenih izvora jest pločica koja je vjerojatno nastala kasno, možda oko 400. godine pr. Kr., a navodi bolesti čiji se uzrok povezuje s četirima organima: srcem, plućima, želudcem i bubrezi-
ma.⁵ Po brojnosti prednjače tekstovi iz novoasirskog razdoblja koji prvenstveno dolaze iz Asurbanipalove knjižnice u Ninivi (danas Mosul) i Ašura (Qal'at Šarqāt).⁶ Liječnički tekstovi mogu se podijeliti u dvije skupine: dijagnostički i terapijski. Primjer dijagnostičkog zapisa, koji dakle donosi dijagnozu i očekivani ishod bolesti, bio bi ovaj: „Ako ga desni bubreg boli i on ne može

³ Arkadiusz Sołtysiak, „Paleopathology in Mesopotamia. A short overview,“ *Światowit. Annual of the Institute of Archaeology of the University of Warsaw* 10/51 (2012): 92.

⁴ Isto, 91.

⁵ Pieter Francois Retief, Louise Cilliers, „Mesopotamian medicine,“ *South African medical journal* 97/1 (2007): 3-4.

⁶ Robert D. Biggs, „Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia,“ *Journal of Assyrian Academic Studies* 19/1 (2005): 1.

ležati na toj strani, umrijet će za sedam dana“.⁷ Terapeutski tekstovi pak donose preporuke za liječenje. Najčešće se sastoje od žalbe, liste sastojaka, uputa kako pripremiti i kako primijeniti lijek (u koje doba dana i koliko dugo).⁸ Nije neuobičajeno naći popis s nekoliko različitih preporučenih tretmana za istu bolest.⁹ Vrijedan izvor su i pisma, primjerice neka pisma iz Marija (danas Tel al-Hariri) tiču se liječnika. Iz novoasirskog razdoblja imamo sačuvana pisma liječnika upućenih kralju, koja često navode detaljne preporuke liječenja za članove kraljevskog dvora, a ponekad i instrukcije da se tretmani provjere na članovima kućnog osoblja prije nego li budu dani kralju ili princu.¹⁰ Na kraju, treba naglasiti i važnost proročkih tekstova koji također mogu upotpuniti istraživanje.¹¹ Ipak, navedeni izvori ne pokrivaju jednako ni sva razdoblja povijesti drevne Mezopotamije, ni sva njezina područja. Nikakav traktat o medicini ne postoji, tako da o vjerovanjima i shvaćanjima bolesti i zdravlja i načinima liječenja različitih grupa koje su nastanjivale ovaj teritorij ne možemo doznati izravno, već analizom prethodno nabrojanih izvora.¹²

Slika 1. Ploča od legure bakra sa scenom bolesničkog kreveta, u trećem registru bolesnik na krevetu, pokraj njega liječnik; The British Museum, bakrena slitina (prema: The British Museum. „Plaque; amulet.“ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1914-0407-145 (posjet 4.6. 2023))

⁷ Isti, „Medicine in Ancient Mesopotamia,“ *History of Science* 8/1 (2016): 99. Svi prijevodi s engleskog jezika su autoričini.

⁸ Isti, „Medicine, Surgery,“ 4.

⁹ Barbara Böck, „Sourcing, organizing, and administering medicinal ingredients,“ u *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, ur. Karen Radner, Eleanor Robson (New York: Oxford University Press, 2011), 691.

¹⁰ Biggs, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 96-97.

¹¹ Salim Mujais, „The Future of the Realm: Medicine and Divination in Ancient Syro-Mesopotamia,“ *American Journal of Nephrology* 19 (1999): 134.

¹² Biggs, „Medicine, Surgery,“ 1-2.

Božice iscjeljivanja i uzroci bolesti

Od brojnih božanstava koja se na neki način vežu uz iscjeljivanje, možemo izdvojiti sljedeće božice: Gula, Ninisina, Nintinugga, Ninkarrak i Baba. Ove su se božice oko prijelaza u drugo tisućljeće stopile u jedno.¹³ U starosumerskom razdoblju glavna božica središta Girsu, u gradu državi Lagaš, bila je Baba. Bila je supruga Ningirsua, no čini se da je isprva pripadala kultu grada Uruka.¹⁴ Baba je bila i tumač snova, što nije bilo neuobičajeno za božice iscjeljivanja, a njezino je ime s vremenom poprimilo značenje anđela čuvara.¹⁵ Nintinugga je bila najviše štovana u Nippuru od kraja trećeg tisućljeća i početka drugog tisućljeća prije nove ere. Ninisina je bila božica grada Isina, s Pabilsagom kao mužem. Iako se o njoj malo zna jer nije posvjedočena u sumerskim književnim tekstovima, tragovi kulta božice Ninkarak postoje i u sjevernoj i južnoj Mezopotamiji i na području srednjeg Eufrata, dok su ju posebno štovali u gradu Sipparu.¹⁶ Veliki centar kulta Gule bila je Umma, a kasnije Nippur.

Da je Gula bila važna božica iscjeljivanja i zaštitnica liječnika i medicinske prakse svjedoči i Himna Gule Bulluša-rabija: „Ja sam liječnica, ja mogu iscijeliti, nosim sa sobom sve (ljekovito) bilje, ja tjeram bolesti, opasujem se kožnom torbom koja sadrži bajalice koje daju zdravlje, nosim spise koji donose oporavak, ja dajem lijekove čovječanstvu. Moj čisti oblog ublažava ranu, moj meki zavoj olakšava bolest. Podizanjem mojih očiju mrtvi se vraćaju u život, otvaranjem mojih usta oduzetost nestaje. Ja sam samilosna, ja sam suosjećajna.“¹⁷ Ninisina je čistila rane i primjenjivala obloge, kao i Nintinugga i Ninkarak. Nintinugga je brinula i za zdravlje mišićno-koštanog sustava i branila je od napada demona Azaga. Ninsina se na cilindričnim pečatima pojavljuje povremeno sa skalpelom u ruci – ona je bila zadužena za izbacivanje demona iz čovjekova tijela.¹⁸ Ninsina i Baba bile su odgovorne za plodnost žena i rađanje. Gula i Ninkarak su također evocirane inkantacijama u ritualima za plodnost i trudnoću. Vjerovalo se da ove božice štite od demonice Lamaštu koja je napadala majke i djecu. U prvom tisućljeću prije nove ere Gula se naročito dovodi u vezu s bolesti novorođenčadi.

Božice liječenja često su bile povezivane s psima. Predložena objašnjenja za to prave poveznice s iscjeljujućom slinom pasa ili pak čin lizanja interpretiraju kao magičan čin preko kojeg bolest prelazi s čovjeka na psa. Činjenica je da je ova bliskost arheološki posvjedočena, primjerice hramovi posvećeni Guli u Isinu i Nippuru sadrže brojne statue psa. Štoviše, groblje pasa pripadalo je hramskom kompleksu u Isinu. Vezanje psa uz božanstva iscjeljivanja potvrđeno je i na Levantu i u Grčkoj.¹⁹

¹³ Böck, „Ancient Mesopotamian Religion: A Profile of the Healing Goddess,“ *Religion Compass* 9/10 (2015): 328.

¹⁴ Isto, 330.

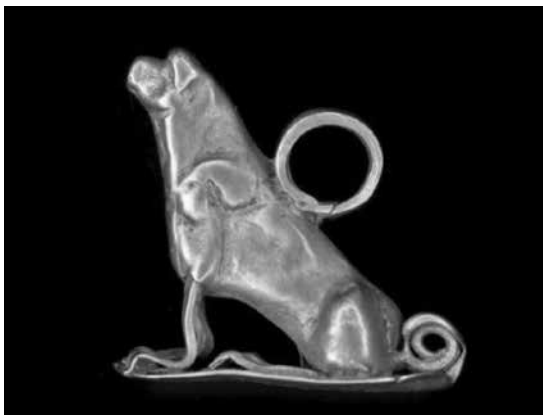
¹⁵ Jasmina Osterman, „Velike mezopotamske božice,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 46/1 (2014): 27.

¹⁶ Isto, 331-332.

¹⁷ W. G. Lambert, „The Gula Hymn of Bulluša-rabi,“ *Orientalia* 36/2 (1967): 121.

¹⁸ Böck, „Ancient Mesopotamian Religion,“ 329-330.

¹⁹ Isto.

Slika 2. Amulet u obliku psa; The British Museum, zlato, starobabilonsko razdoblje (prema: The British Museum. „Amulet.“ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1930-1014-1 (posjet 4. 6. 2023))

Za neke se bolesti vjerovalo da ih šalju bogovi ili uzrokuju demoni i zlodusi. Zaštitu od takvih bolesti pružali su štovanje bogova, nepodlijevanje grijehu, hranjenje duhova predaka prinosima, nošenje prikladnog amuleta i poštivanje tabua. Čak i kad čovjek ne bi sagriješio, mogao je podleći bolesti. Vjerovalo se da zlodusi uzrokuju bolesti i zbog manjka opreza, što se moglo spriječiti prepoznavanjem znamenja i izgovaranjem određenih apotropēja. Nadalje, bolest je mogao uzrokovati i bačeni urok ili spiritualna zaraza u kontaktu s oboljelom osobom. Oboljeli su se morali izbjegavati jer se držalo da su nečisti.²⁰ Smatralo se da su neki bogovi, odnosno duhovi i demoni uzrokovali točno određene bolesti kao što pokazuje sljedeća bajalica: „Ašaku je pristupio glavi čovjeka, Namtar je pristupio grlu čovjeka, Zli Utukku je pristupio njegovom vratu, Zli Alu je pristupio njegovim prsima, Zli Etimmu je pristupio njegovom trbuhu, Zli Gallu je pristupio njegovoj ruci, Zli bog je pristupio njegovom stopalu. Njih sedam zajedno ga je zahvatilo: spalili su njegovo tijelo kao usijana vatra.“²¹ Tabui su se mogli prekršiti svjesno, primjerice ulaskom u susjedovu kuću, otuđujući brata od brata, govoreći *ne za da* i *da za ne*, imajući snošaj sa susjedovom ženom ili nesvjesno, primjerice ulaskom u vodu bez znanja da se u njoj netko već okupao i slično.²²

Nisu sve bolesti pak bile pripisivane bogovima i zlodusima. Asiriolog Robert D. Biggs komentirao je izjavu Martina Leveya, da je „tisućama godina objektivna medicina u Babiloniji pokušavala držati glavu nad vodom u moru magije“, kao suviše dramatičnu.²³ Postoje značajni dokazi da su prepoznavali štetne utjecaje vrućine, hladnoće, loše probave, pokvarene hrane i prejedanja, prekomjernog konzumiranja alkohola i drugoga.²⁴ Oba objašnjenja – ona koja

²⁰ Retief, „Mesopotamian medicine,“ 5-6.

²¹ Mujais, „The Future of the Realm,“ 135.

²² Biggs, „Medicine, Surgery,“ 3.

²³ Isti, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 96.; Martin Levey, „Some objective factors of Babylonian medicine in the light of new evidence,“ *Bulletin of the history of medicine* 25 (1961): 69.

²⁴ Isti, „Medicine, Surgery,“ 3.

su se temeljila na zlodusima i ona koja su imala iskustveno utemeljenje bliže shvaćanju moderne medicine – postojala su u isto vrijeme, bez postepenog nadvladavanja ijednoga od njih.²⁵ Mezopotamska medicina je dakle sadržavala spoznaju da su neke bolesti zarazne i uvjerenje da je bolest rezultat prodora nečega izvanjskoga u tijelo oboljeloga.²⁶

Āšīpu, âsû, bârû

Nema dovoljno dokaza zbog kojih bismo mogli govoriti o postojanju zubara, no pretpostavlja se da su postojali ljudi vješti u vađenju zuba.²⁷ Iscjelitelje pak možemo podijeliti u tri kategorije: *bârû*, *āšīpu* i *âsû*. *Bârû* su bili vidovnjaci, odnosno stručnjaci za proricanje, što znači da su interpretirali znamenja, otkrivali uzrok bolesti i predviđali njihov tijek, često pomoću jetre žrtvovane životinje.²⁸ *Āšīpu* (egzorcisti) su bili ključni u borbi protiv vradžbina, istjerivanja duhova i demona i izmirenju s bogovima. Oni se navode kao najutjecajniji među iscjeliteljima. Vjerovalo se da mogu istjerati zloduhe koji uzrokuju bolest raznim bajalicama, molitvama, žrtvovanjima, ritualima, te su oni, kao i *bârû*, čitali znamenje i znakove. Primjer dijela molitve *āšīpu*a jest: „Udalji se preda mnom! Izadi iz ove kuće! Jer ja sam svećenik boga Ee, ja koji izgovaram bajalicu za pomoć čovjeku koji je bolestan. Budi istjeran od raja! Budi istjeran od zemlje! Izadi!“²⁹ *Āsû* su pak bili liječnici koji su u liječenju koristili lijekove i vršili operacije.³⁰ Također namještalci su prijelome i liječili vidljive rane i zmijске ugrize.³¹ Vjerovanje da akadaska riječ *âsû* dolazi od sumerske riječi *a-zu* ili *ia'-zu*, koja označava „onog koji poznaje vodu“, što bi se moglo povezati s proricanjem vodom uz pomoć boga Enkija, pokazalo se netočnim. Saznalo se to nakon detaljnog proučavanja zapisa iz trećeg tisućljeća pa je tako etimologija riječi i dalje nepoznata.³² Zanimljivo je da su pisma iz Marija ukazala na činjenicu da su iscjelitelji *āšīpu* i *âsû* zajedno radili jedan pokraj drugoga na istom slučaju bolesti. Nijedan nije bio legitimniji, iako su egzorcisti možda, kao što je već napomenuto, bili utjecajniji, no treba istaknuti da je liječenje bila tek jedna od mnogobrojnih funkcija koje je vršio *āšīpu*.³³

Jo Ann Scurlock tvrdi da je uloga *âsû*a najslabije poznata, s obzirom na to da izvori dobro potvrđuju teoriju da je *āšīpu* pružao dijagnozu, odnosno utvrđivao prirodu bolesti, dok bi zadatak *bârû*a bio predvidjeti koliko će dugo trebati bolesniku da ozdravi ili upozoriti druge iscjelitelje ako liječenje nije preporučljivo. Scurlock objašnjava tko je bio *âsû* analogijom između njega i egzorcista te europskog farmaceuta i liječnika – *âsû* je dakle imao posao spravljanja

²⁵ Isti, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 96.

²⁶ Isti, „Medicine, Surgery,“ 3.

²⁷ Isto, 7.

²⁸ Allen D. Spiegel, Christopher R. Springer, „Babylonian medicine, managed care and codex Hammurabi,“ *Journal of Community Health* 22/1 (1997): 73.

²⁹ Isto.

³⁰ Retief, „Mesopotamian medicine,“ 5.

³¹ Spiegel, „Babylonian medicine,“ 74.

³² Biggs, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 97.

³³ Isti, „Medicine, Surgery,“ 1.

lijekova, a pritom je morao znati sve u vezi ljekovitog bilja, primjerice gdje ga naći, kako ga čuvati i kako pripremiti. Uz znanje kako namjestiti kosti, zaustaviti krvarenje iz nosa, zaviti rane i slično, *âsû* se mogao baviti tek manje zahtjevnim slučajevima bolesti te svojom ljekarskom mudrošću nadopunjavati zahtjevan posao *âšipua*, koji se pak morao suočiti s nadnaravnim.³⁴ Ovakva dihotomija više nije prihvaćena zbog čega se sve više prakticira opreznost pri pripisivanju domene nadnaravnih uzroka bolesti iscjelitelju *âšipuu*, a prirodnih odnosno „racionalnih“ *asûu*. Jednako kao što se uviđa da je za mnoga razdoblja nemoguće napraviti razdjelnicu na magijske i medicinske tekstove, postaje sve jasnije da su se ove profesije nerijetko preklapale i bile međusobno komplementarne.³⁵

Âsû se smatrao obrtnikom i nije bio pod nadzorom svećenstva; to potvrđuju i kazne u Hamurabijevom zakoniku koje stoje uz one za obrtnike te nalikuju primjerice kazni za zidare koje sagrađe kuću koja se sruši. Neki tekstovi navode i ženske liječnike.³⁶

Čini se da bi tvrdnja da su iscjelitelji bili pismeni mogla biti točna, što povlači pitanje školovanja. Ako su uistinu znali čitati medicinske tekstove i njima se služili, vjerojatno su tomu bili poučeni u pisarskim školama prije naukovanja.³⁷ Retief i Cilliers pak pišu da su iscjelitelji pripadali najučenijima u društvu i da su bili obučeni u posebnim školama koje su bile vezane za velike hramove. Nadalje, bili su poredani po važnosti, s time da se glavni iscjelitelj nazivao *rabi asê*. U Novoasirskom carstvu kraljevski iscjelitelji polagali su zakletvu, kao i pisari, vidovnjaci i drugi.³⁸ Pretpostavlja se da su i egzorcisti trebali biti poučeni u pisarskim školama, no moguće je i da su tekstove znali napamet, te su posebice oni koji nisu bili na kraljevskom dvoru ili u urbanim centrima bili nepismeni.³⁹ Možemo pretpostaviti da je oralna tradicija bila važna u prenošenju znanja.⁴⁰

Pitanje školovanja značajno je rasvijetljeno proučavanjem arhiva obitelji Bāba-šuma-ibni koja predstavlja najveći skup magično-medicinskih klinastih pločica koje ne pripadaju kraljevskom dvoru.⁴¹ Ove nam pločice omogućuju uvid u školovanje i karijeru jednog od *âšipu* iscjelitelja iz ove obitelji. Kišir-Aššur živio je sredinom 7. stoljeća pr. Kr. u Ašuru.⁴² Pretpostavlja se da je kao mladić započeo najraniju fazu svoje karijere kao *šamallû šehru* (mladi šegrt). Do tada je morao steći barem osnovna znanja iz čitanja i pisanja koja se tiču *âšipūtua*, umijeća istjerivanja zloduha.⁴³ Moguće je da je Kišir-Aš-

³⁴ JoAnn Scurlock, „Physician, Exorcist, Conjurer, Magician: A Tale of Two Healing Professionals,” *Mesopotamian Magic: Textual, Historical and Interpretative Perspectives* 1 (1999): 78.

³⁵ Troels Pank Arbøll, *Medicine in Ancient Assur: A Microhistorical Study of the Neo-Assyrian Healer Kišir Aššur*, vol. 18, ur. ser. Tzvi Abusch et al. (Leiden, Boston: Brill, 2021), 8.

³⁶ Biggs, „Medicine in ancient Mesopotamia,” 98.

³⁷ Isto.

³⁸ Retief, „Mesopotamian medicine,” 5.

³⁹ Biggs, „Medicine, Surgery,” 13.

⁴⁰ Arbøll, *Medicine in Ancient Assur*, 10.

⁴¹ Isto, 18.

⁴² Isto, 1.

⁴³ Isto, 34.

šur pratio oca dok je ovaj obavljao svoje dužnosti kao *āšipū*, dobivajući tako i praktični uvid u iscjeljivanje.⁴⁴ U ovoj je fazi prepisivao upute za liječenje ugriza zmija i uboda škorpiona, a možda i djelovao kao veterinar koji je liječio konje. Prepisivao je i medicinske rukopise koji su sadržavali dijagnoze, opise simptoma i tretmane liječenja raznih bolesti te bio podučen metodama liječenja koje su uključivale molitvu, rituale i supstituciju. Kao *šamallū mašmaššu šehrū* prepisivao je tekstove za smirivanje duhova ili osobnih bogova, a u toj je fazi prepisao i jedan tekst za smirivanje djeteta. Pripisuje mu se podučavanje barem jednog mlađeg učenika osnovnim pisarskim vještinama.⁴⁵

Proces liječenja i lijekovi

Za babilonsku medicinu grčki povjesničar Herodot napisao je:

„Slijedeći im je razuman običaj ovakav. Svoje bolesnike iznose na trg: nemaju, naime, liječnika. Prolaznici, ako je netko prebolio isto što i bolesnik ili zna nekoga tko je to prebolio, daju bolesnicima savjete o bolesti; prolaznici daju takve savjete i preporučuju što su sami poduzeli da se izliječe od slične bolesti ili za što znaju da je nekome drugome pomoglo. Nije dozvoljeno proći šutke pokraj bolesnika a ne pitati ga od kakve bolesti boluje.“⁴⁶

Iako je posve moguće da su bolesni diskutirali o onome od čega pate s poznanicima, Herodot nije bio u pravu kad je tvrdio da nisu imali sustav medicine i liječnika koji je bio drugačiji od onoga što se moglo naći u Egiptu i Grčkoj.⁴⁷ Etiologija pojedinih bolesti nije im bila poznata pa su, kao što je karakteristično za tradicionalne medicinske prakse, liječili samo simptome, što se smatralo dovoljno učinkovitim. Također, kao što napominje Robert D. Biggs, većina je bolesti samoograničavajuća, izuzev degenerativnih bolesti, što znači da će se bolesnik ili oporaviti od nje ili umrijeti.⁴⁸ Svaka ozbiljnija bolest najčešće je tada ipak dovela do smrti i stoga je u Mezopotamiji liječenju bio vrlo blizak koncept smrti.⁴⁹

Moguće je da se začeci bolnica u Mezopotamiji mogu pratiti od kraja 2. tisućljeća, preko izvora koji govore o kraljevskim liječnicima na asirskim i babilonskim dvorovima koji su brinuli o bolesnim dvorskim pjevačima u nečemu što su možda bile preteče bolnica.⁵⁰ Zapis koji imamo iz Ugarita navodi da je liječnikovu opremu uz medicinske instrumente sačinjavao i krevet i pokrivač.⁵¹ Bilo je uobičajeno da *āsú* obiđe bolesnika kod kuće, pazeći na znamenje na putu i u sobi bolesnoga, te potom sagleda stanje bolesnika, polazeći od glave i završavajući s nogama.⁵² Posvjedočeno je da su prali rane i stavljali povoje. Sačuvana je pločica iz 3. tisućljeća pr. Kr. te je jedna od uputa

⁴⁴ Isto, 38.

⁴⁵ Isto, 264.

⁴⁶ *Hdt.* I, 179.

⁴⁷ Retief, „Mesopotamian medicine,“ 1.

⁴⁸ Biggs, „Medicine, Surgery,“ 5.

⁴⁹ Osterman, „Velike mezopotamske božice,“ 26.

⁵⁰ Pieter Francois Retief, Louise Cilliers, „The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages,“ *Curationis* 25/4 (2002): 61.

⁵¹ Teall, „Medicine and Doctoring,“ 2.

⁵² Retief, „Mesopotamian medicine,“ 6.

na njoj pranje oboljeloga dijela (u sumerskom nije riječi koja bi bila ekvivalent našoj riječi „rana“). Pranje se trebalo izvesti pivom i vrućom vodom. Oblog se pravio tako što se na ranu stavljalo mineralno ulje i potom riječni mulj. Neki recepti opisuju i postupak blizak pravljenju sapuna.⁵³ Poznavali su također masaže i kupke, za razliku od dijetalnog liječenja odnosno liječenja modifikacijom ishrane.⁵⁴

Pretpostavlja se da je oko 340 jednostavnih lijekova (od jednog sastojka) bilo korišteno u Asiriji i Babiloniji.⁵⁵ Koristili su tvari biljnog, životinjskog i mineralnog porijekla, pa čak i gljive. Biljni produkti bili su najrašireniji, uključujući drveća, grmlja, aromatične biljke, začine, trave i alge.⁵⁶ Najčešće se radilo o bilju koje je rašireno i relativno lako dostupno, iako su ih iscjelitelji ponekad i sami morali ići sakupljati.⁵⁷ Egzotični botanički vrtovi mogli su također biti izvor ljekovitog bilja jer su vladari dobivali strane vrste kao darove ili su ih sakupljali za vrijeme vojnih pohoda.⁵⁸ Nije bilo dijela biljke – bilo da se radi o korijenu, granama, sjemenkama, kori ili soku biljke – koji nisu znali iskoristiti za neki lijek.⁵⁹

Postoje pak mnoge teškoće pri pokušajima da se biljke identificiraju.⁶⁰ Neki od narkotika koje su upotrebljavali su *Cannabis sativa*, *Mandragora spp.*, *Lolium temulentum* i *Papaver somniferum*. Čini se da su svećenici i ašipui u Sumeru do 3. tisućljeća već imali pristup opijumskom maku.⁶¹ Neke su se tvari upotrebljavale jer je zamijećen njihov učinak, dok su druge vjerojatno bile u uporabi zbog njihovih simboličnih svojstava. Doze su mogle biti u krutom, polutekućem i tekućem stanju. Krute lijekove sačinjavale su pilule, prašci i čepići.⁶² Masti, kreme, mazila, vlažne obloge i paste tvorile su polutekuće lijekove.⁶³ Kao razrjeđivače za tekuće lijekove koristili su razna sredstva, poput vode i vodene ekstrakcije, ekstrakcije ulja, sirupe, piva, vina, ocat, mlijeko i životinjski urin.⁶⁴

Izvođenje kirurških zahvata pitanje je oko kojeg se mnogo raspravljalo. U Hamurabijevu zakoniku postoji dio koji se može interpretirati kao spomen operacije oka zbog mrežne, no Biggs navodi da je novije mišljenje da se radi tek o skarifikaciji. Moguće je ipak da su vršili incizije i otvaranje gnojnih kvrga ispod kože.⁶⁵ Iole kompleksni kirurški zahvati, puštanje krvi i trepanacija, odnosno otvaranje lubanje, nisu zabilježeni. Isto tako, čini se da obrezivanje nije bilo prakticirano u samoj Mezopotamiji.⁶⁶ Kastracija je pak vjerojatno također bila posao za liječnika, s obzirom na to da su eunusi posvjedočeni, posebice u odredbama

⁵³ Teall, „Medicine and Doctoring,“ 6.

⁵⁴ Retief, „Mesopotamian medicine,“ 7.

⁵⁵ Böck, „Sourcing, organizing, and administering,“ 700.

⁵⁶ Isto, 695.

⁵⁷ Isto, 702.

⁵⁸ Isto, 701.

⁵⁹ Teall, „Medicine and Doctoring,“ 3.

⁶⁰ Böck, „Sourcing, organizing, and administering,“ 696.

⁶¹ Teall, „Medicine and Doctoring,“ 4.

⁶² Isto, 698.

⁶³ Isto, 699.

⁶⁴ Isto, 698.

⁶⁵ Biggs, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 100.

⁶⁶ Isti, „Medicine, Surgery,“ 15.

za kraljevski dvor u srednjem asirskom razdoblju, odnosno između 13. i 10. stoljeća pr. Kr.⁶⁷ Carski rez čije je postojanje zagovarao asiriolog Leo Oppenheim ipak nije dovoljno potvrđen u izvorima da bi bilo neupitno.⁶⁸ Za razdoblje prije tisućite godine prije Krista imamo štire opise rezanja između trećeg i četvrtog rebra kako bi se ispustio gnoj i tretiranje gnojne upale pod vlasištem. Svakako su se rabili instrumenti za rezanje.⁶⁹ Zbog njihove velike rizičnosti operacije su najvjerojatnije bile pokušaj rješenja samo u krajnjim slučajevima.⁷⁰

Vjerski tabu sprječavao je Mezopotamce da seciraju leš tako da je njihovo znanje anatomije proizlazilo tek iz promatranja i poznavanja životinjske anatomije, iz prakticiranja ekstispicije. Svakako nisu poznavali krvožilni sustav. Ipak, srce, na asirskom *libbu*, smatralo se središtem emocija i mišljenja, dok se krv *damu* smatrala vrlo važnom za čovjekov život. U Epu o Gilgamešu, prilikom Enkiduove smrti, Gilgameš je rekao da je dotaknuo njegovo srce i ono nije kucalo.⁷¹ Anatomija životinja im je ipak bila mnogo bliža, primjerice znali su za ovčju jetru, žučni mjehur, pluća i crijeva, a moguće je da su bili svjesni paralela s unutarnjim organima čovjeka.⁷² Zanimljiv je reljef iz sjeverne palače Asurbanipala II. u Ninivi koja prikazuje da su Asirci i Babilonci, bez poznavanja leđne moždine, ipak razumjeli da ranjavanje životinje strijelom u središnji dio leđa može dovesti do paraliziranih stražnjih udova.⁷³

Slika 3. Reljef s lavicom u agoniji, pogođena dvjema strijelama u leđa i jednom u rame, životinja vuče stražnje udove; The British Museum, gips, novoasirsko razdoblje (prema The British Museum. „Wall panel; relief.“ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_2 (posjet 4. 6. 2023))

⁶⁷ Isti, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 100.

⁶⁸ Isti, „Medicine, Surgery,“ 16.

⁶⁹ Teall, „Medicine and Doctoring,“ 6-7.

⁷⁰ Markham J. Geller, *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice* (Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 2010), 3.

⁷¹ Saad Kazim Kareem, Osama Shukir Mumammed Amin, „Stroke in Ancient Mesopotamia,“ *Medical Archives: Journal of the Academy of Medical Sciences of Bosnia and Herzegovina* 72/6 (2018): 450.; Stephanie Dalley, ur., *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 93.

⁷² Biggs, „Medicine in ancient Mesopotamia,“ 101.

⁷³ Edward H. Reynolds, James V. Kinnier Wilson, „Neurology and psychiatry in Babylon,“ *Brain: A Journal of Neurology* 137 (2014): 2615.

Hamurabijev zakonik

Već je Ur-Namuov zakonik s kraja 3. tisućljeća odredio novčane kazne za tjelesne povrede. Detaljnije razrađene aspekte medicinske prakse nalazimo u Hamurabijevu zakoniku iz prve polovice 2. tisućljeća u kojem se određuju kazne i za liječnike.⁷⁴ Spiegel i Springer začetke koncepta upravljane skrbi vide u pločama iz razdoblja Urukagine iz Lagaša, Lipit-Ištara iz Isina i u zakonima iz grada Ešnuna, a posebno ističu Hamurabijev zakonik kao onaj iz kojeg vuku podrijetlo sadašnje ideje o upravljanoj skrbi.⁷⁵

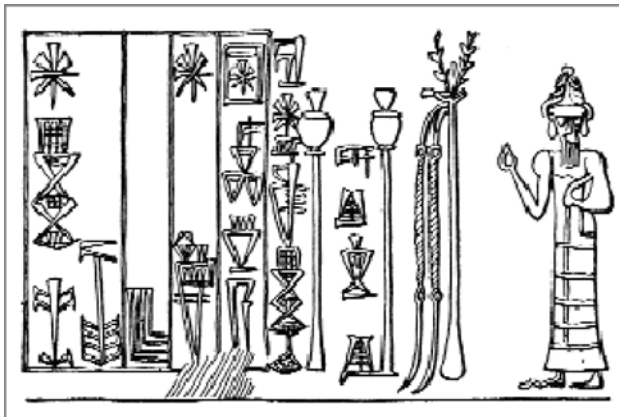
Hamurabijev zakonik prepoznaje tri različite društvene skupine: *awilum*, *muškenum* i *wardum*. Iako su svi imali pristup medicinskoj njezi, nisu je svi plaćali jednako.⁷⁶ Koliko će platiti iscjelitelju ovisilo je o njihovu društvenom sloju, odnosno njihovoj mogućnosti da podmire trošak koji je ovisio o težini postupka liječenja. Tako su *awilum* plaćali najviše, *muškenum* nešto manje, a gospodari *warduma* najmanje, što se može iščitati iz ovih primjera zakona:

„215. Ako doktor napravi dubok urez u tijela gospodina s lancetom od bronce i spasi čovjeku život ili otvori karunkulu u oku čovjeka s lancetom od bronce i spasi oko, uzet će deset šekela.

216. Ako je pacijent slobodan čovjek, uzet će pet šekela.

217. Ako je pacijent rob, robov gospodar daje dva šekela doktoru.“⁷⁷

Kako bi se usporedio ovaj trošak, može se navesti da je slobodni obrtnik morao raditi oko godinu dana da zaradi deset do četrnaest šekela, drvena vrata koštala su jedan do dva šekela, iznajmljeno mjesto za stanovanje na godinu dana pet šekela. Iz ovoga možemo zaključiti da su liječnici bili vrlo dobro plaćeni.⁷⁸

Slika 4. Pečat babilonskog liječnika kao iskaz poštovanja prema bogovima s vlastitim portretom, za neke znakove pretpostavlja se da predstavljaju brončane noževe, čaše i igle koje koriste liječnici (prema Spiegel, Allen D, Christopher R. Springer. „Babylonian medicine, managed care and codex Hammurabi.” *Journal of Community Health* 22/1 (1997): 80.)

⁷⁴ Mujais, „The Future of the Realm,” 135.

⁷⁵ Spiegel, „Babylonian medicine,” 70.

⁷⁶ Isto, 71-72.

⁷⁷ Isto, 78.

⁷⁸ Isto.

Sołtysiak smatra da su populacije drevne Mezopotamije bile relativno zdrave. Prepoznaje također određene trendove tijekom različitih razdoblja. Tako se može tvrditi da je frekvencija skoro svih potvrđenih bolesti najniža u ranom i srednjem brončanom dobu. To je potvrđeno i drugim izvorima koji dokumentiraju da je ovo bilo vrijeme prosperiteta zemljoradničkih populacija. Teško je govoriti u tom smislu o kasnom brončanom dobu zbog manjeg broja istraženih groblja. U ranijim razdobljima mezopotamske povijesti zamjećuje se veći broj bolesti zglobova⁷⁹ kao i dentalnih bolesti i ozljeda, uključujući znakove međuljudskog nasilja. Nadalje, kao jedno od najtežih razdoblja izdvaja se željezno i novoasirsko doba, što je evidentno u više slučajeva hipoplazije zubne cakline i dentalnih bolesti.⁸⁰ Frekvencija karijesa za ranog je neolitika još uvijek mala, a za brončanog doba ostaje niska. Nije uočena razlika u prevalenciji karijesa između sjeverne i južne Mezopotamije s obzirom na različite količine datulja kojima su se hranili. Za željeznog pak doba frekvencija karijesa raste.⁸¹ Mezopotamske populacije patile su i od bolesti koje pogađaju oči, a pretpostavlja se da je bilo rašireno slabljenje vida zbog nedostatka vitamina A. Zabilježeni su i problemi povezani s uhom, primjerice bolovi u ušima, zujanje u ušima i gubitak sluha.⁸²

Bolesti kože nisu rijetke, što možda ne čudi s obzirom na to da su živjeli u suhom području izloženi jakom suncu, iako nemamo dokaza za rak kože.⁸³ Poznato je da je asirski kralj Asarhadon koji je na prijestolje došao 681. godine pr. Kr. imao trajni osip koji je pokrivao velike dijelove njegova tijela, kao i njegovo lice. Ipak, to nije jedino od čega je bolovao. Kraljevo se stanje skrivalo od javnosti, no iz obilne korespondencije s kraljevskim liječnicima i egzorcistima, saznajemo da su ga mučile groznice i vrtoglavice, povraćanja, dijareja i uhobolja.⁸⁴ Njegovo je ponašanje ukazivalo i na osjećaje nepovjerenja i sumnjičavosti, kao i na depresiju.⁸⁵ Neka od njegove brojne djece također su zahtijevala čestu medicinsku pažnju. U jednom pismu čitamo kako je i njegov osobni liječnik bio bez odgovora na pitanje što je zadesilo kralja: „Moj gospodar, kralj, stalno mi govori: Zašto ne identificiraš prirodu moje bolesti i ne nađeš mi lijek? Kao što sam već rekao kralju osobno, njegovi simptomi ne mogu biti klasificirani.“⁸⁶

Bolesti kostiju poput periostitisa i osteomijelitisa rijetko su opažane na ljudskim ostacima. Neki su u određenim slučajevima prepoznali periostitis, dok su drugi na njih gledali kao na pseudopatologije.⁸⁷ Nemamo snažne do-

⁷⁹ Sołtysiak pretpostavlja jer su bili opterećeni težim teretima.

⁸⁰ Sołtysiak, „Paleopathology,“ 102.

⁸¹ Isto, 99.

⁸² Biggs, „Medicine, Surgery,“ 7.

⁸³ Isto, 8.

⁸⁴ Karen Radner, „The trials of Esarhaddon. The conspiracy of 670 BC,“ *Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad* 6 (2003): 169.

⁸⁵ Isto, 167, 169.

⁸⁶ Isto, 169-170.; SAA 10 315: 7-12.

⁸⁷ Sołtysiak, „Paleopathology,“ 96.

kaze za lepru.⁸⁸ Iako je posvjedočena u Egiptu i na Levantu, ni tuberkuloza još nije nađena na ljudskim ostacima iz Mezopotamije. Simptomi na kostima koji uobičajeno ukazuju na anemiju, iako ih mogu uzrokovati i druge patologije, poput poroznosti na kostima kranija (porotična hiperostoza) i na gornjem zidu očne šupljine (*cribra orbitalia*) jesu posvjedočeni, no radi se o rijetkim slučajevima, stoga se može zaključiti da su patologije uzrokovane nedostatkom željeza vjerojatno bile relativno niske za cijele mezopotamske povijesti.⁸⁹

Bolesti mokraćnog sustava također se mogu potvrditi, kao i gastrointestinalne bolesti, što je vjerojatno bilo uzrokovano ili pogoršano uvjetima života s kontaminiranom vodom i hranom i neadekvatnim načinima čuvanja hrane.⁹⁰ Sačuvana je pločica koja predviđa: „Ako ga desni bubreg boli, ali sposoban je ležati na svojoj desnoj strani, bit će izliječen. Ako ga lijevi bubreg boli, ali sposoban je ležati na svojoj lijevoj strani, bit će izliječen. Ako ga oba bubrega bole, i ako nije sposoban ležati na ijednoj strani, umrijet će.“⁹¹ Kada je riječ o cerebrovaskularnim bolestima, zanimljivo je istaknuti dva slučaja moždanog udara kod dvaju elamitskih vladara. Kralj Humban-Nimena III. koji je vladao početkom 7. stoljeća pr. Kr. umro je od moždanog udara, te je o njegovoj bolesti napisano da su mu se usta stegla tako da nije mogao govoriti. Njegov je brat kralj Humban-Haltach I. umro na isti način.⁹²

Na kraju, zadnjih desetljeća mnogo se radilo na otkrivanju bolesti (središnjeg) živčanog sustava i psihičkih abnormalnosti. Asiriolog James V. Kinnier Wilson i neurolog sa zanimanjem za psihijatriju Edward H. Reynolds našli su pisane dokaze za ove bolesti kod Babilonaca; osim moždanog udara koji je već spomenut, radi se i o epilepsiji, psihozi i paralizi lica, opsesivno-kompulzivnom poremećaju, fobijama, psihopatskom ponašanju, depresiji i anksioznosti. Većina dokaza za ove tvrdnje dolaze iz razdoblja prve babilonske dinastije prve polovice drugog tisućljeća. Iako nisu imali ikakvo znanje o mozgu i psihološkim funkcijama, autori zaključuju da su bili „izrazito oštroumni i objektivni promatrači medicinskih poremećaja i ljudskog ponašanja“.⁹³ Wilson i Reynolds ističu kako iz babilonskih opisa izostaje trag subjektivnih doživljaja i osjećaja kao što su opsesivne misli koje danas čine karakteristiku OKP-a i razmišljanja o smrti i tuga kao jedan od kriterija za depresiju.⁹⁴

Mentalni simptomi često su opisivani u izvorima kroz termine *ṭēmu* ili *libbu* koji označavaju nematerijalno, unutarne svojstvo čovjeka. Čovjekova unutrašnjost tako je mogla biti bolesna kao i fizičko tijelo i liječena raznim receptima.⁹⁵ U zbirci *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals* na pločici 8.6 iz Asurbanipalove knjižnice u Ninivi opisana je bolest čovjeka kroz spomenuti termin *libbu*. Ova pločica sadrži, osim somatskih simptoma, i listu

⁸⁸ Biggs, „Medicine, Surgery,“ 9.

⁸⁹ Sołtysiak, „Paleopathology,“ 97-98.

⁹⁰ Biggs, „Medicine, Surgery,“ 8.

⁹¹ Mujais, „The Future of the Realm,“ 136.

⁹² Kareem, „Stroke,“ 452.

⁹³ Reynolds, „Neurology and psychiatry,“ 2611.

⁹⁴ Isto, 2618.

⁹⁵ Magalie Parys, „Introduction to mental illness in Ancient Mesopotamia,“ *Rencontre Assyriologique Internationale 2014* (2014): 1.

simptoma među kojima možemo prepoznati potištenost, anksioznost, halucinacije: „On je preslab da bi ustao, da bi stajao i govorio, sad je zacrvenjen, sad je blijed, priča sam sa sobom, srce mu zamišlja ludosti, um mu postaje sve više i više zbunjen, neprestano zaboravlja govor svojih usta, dobio je vrućicu, ukočenost, *libbu* bolest i depresiju, snovi su mu zbunjujući i brojni, stalno vidi mrtve, priča s mrtvim ljudima, srce mu je potišteno, nagao je (...) neprestano je uplašen na svom krevetu, stalno se jako preznojava (...) on nema želje da jede i pije, nema želje da priđe ženi, njegov *libbu* ne vodi ga k ženi, on brblja, okorio je, umoran je od sebe (...) on kaže imaj milosti prema meni!“⁹⁶ Ritual koji je prepisan za liječenje ovog čovjeka uključuje prinose i inkantacije bogu Marduku, prebacivanje bolesti na dvije figurice i polijevanje bolesnika svetom vodom po glavi. S obzirom na to da se vrlo malo toga zna o odnosu iscjelitelja i bolesnika, ova pločica je značajna jer ukazuje na to da su na iscjeljenju radili zajedno te da u tom procesu bolesnik ima svoju ulogu – mora skinuti svoj ogrtač i recitirati inkantaciju koja se zvala „Skinuh se, skinuh se“.⁹⁷

Zaključak

Moguće je da je mezopotamska medicinska praksa imala utjecaja na egipatsku, no ne i na grčku medicinu 5. i 4. stoljeća pr. Kr.⁹⁸ Stomatološka profesija nije postojala, a iscjelitelje možemo podijeliti na tri skupine: *bârû*, *āšīpu* i *āšû*. Njihovo je poznavanje ljudske anatomije bilo ograničeno. Iako su uzroke nekih bolesti vidjeli u vrućini, hladnoći, alkoholu, pokvarenoj hrani i slično, još su brojnije one za koje se vjerovalo da su rezultat zloduha ili demona pri čemu je bila potrebna pomoć egzorcista ili svećenika. Ritualni, bajalice, molitve i amuleti shvaćeni su kao neophodni elementi u liječenju i održanju zdravlja, dok su najvažnije božice kojima su se okretali u trenucima bolesti bile Gula, Ninisina, Nintinugga, Ninkarrak i Baba. Zbog malog broja dobro sačuvanih i istraženih ljudskih ostataka, teško je praviti usporedbe o slučajevima bolesti na različitim lokalitetima. Potvrdu za neke bolesti dobili smo pak u pisanim izvorima.

⁹⁶ Tzvi Abusch, Daniel Schwemer, *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*, vol. 8/1, ur. serije Tzvi Abusch et al. (Leiden, Boston: Brill, 2011), 329.

⁹⁷ Parys, „Introduction to mental illness,“ 4.

⁹⁸ Retief, „Mesopotamian medicine,“ 1.

Bibliografija

Izvori

Abusch, Tzvi, Daniel Schwemer. *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*. Vol. 8/1, Ancient Magic and Divination, ur. serije Tzvi Abusch et al. Leiden, Boston: Brill, 2011.

Dalley, Stephanie, ur. *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

Herodot. *Povijest*. Drugo izdanje pripremio i preveo na hrvatski jezik Dubravko Škiljan. Zagreb: Matica Hrvatska, 2007.

Parpola, Simo, ur. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. Vol. 10., State Archives of Assyria, ur. serije Parpola Simo. Helsinki: Helsinki University Press, 1993.

Literatura

Arbøll, Troels Pank. *Medicine in Ancient Assur: A Microhistorical Study of the Neo-Assyrian Healer Kišir-Aššur*. Vol. 18, *Ancient Magic and Divination*, ur. serije Tzvi Abusch et al. Leiden, Boston: Brill, 2021.

Biggs, Robert D. „Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia.“ *Journal of Assyrian Academic Studies* 19/1 (2005): 1-19.

_____. „Medicine in Ancient Mesopotamia.“ *History of Science* 8/1 (2016): 94-105.

Böck, Barbara. „Sourcing, organizing, and administering medicinal ingredients.“ U *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, ur. Karen Radner, Eleanor Robson, 690-705. New York: Oxford University Press, 2011.

_____. „Ancient Mesopotamian Religion: A Profile of the Healing Goddess.“ *Religion Compass* 9/10 (2015): 327-334.

Geller, Markham J. *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 2010.

Kareem, Saad Kazim, Osama Shukir Muhammed Amin. „Stroke in Ancient Mesopotamia.“ *Medical Archives: Journal of the Academy of Medical Sciences of Bosnia and Herzegovina* 72/6 (2018): 449-452.

Lambert, W. G. „The Gula Hymn of Bulluša-rabi.“ *Orientalia* 36/2 (1967): 105-132.

Levey, Martin. „Some objective factors of Babylonian medicine in the light of new evidence.“ *Bulletin of the history of medicine* 25 (1961): 61-70.

Mujais, Salim. „The Future of the Realm: Medicine and Divination in Ancient Syro-Mesopotamia.“ *American Journal of Nephrology* 19 (1999): 133-139.

Osterman, Jasmina. „Velike mezopotamske božice.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 46/1 (2014): 25-50.

Parys, Magalie. „Introduction to mental illness in Ancient Mesopotamia.“ Rad prezentiran na *Rencontre Assyriologique Internationale 2014*, Warsaw, srpanj 2014. <http://dx.doi.org/10.13140/2.1.4830.1443>

Radner, Karen. „The trials of Esarhaddon. The conspiracy of 670 BC.“ *Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad* 6 (2003): 165-184.

Retief, Francois Pieter, Louise Cilliers. „The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages.“ *Curatio-nis* 25/4 (2002): 60-66.

_____. „Mesopotamian medicine.“ *South African medical journal* 97/1 (2007): 27-30.

Reynolds, Edward H., James V. Kinnier Wilson. „Neurology and psychiatry in Babylon.“ *Brain: A Journal of Neurology* 137 (2014): 2611-2619.

Scurlock, JoAnn. „Physician, Exorcist, Conjuror, Magician: A Tale of Two Healing Professionals.“ *Mesopotamian Magic: Textual, Historical and Interpretative Perspectives* 1 (1999): 69-79.

Sołtysiak, Arkadiusz. „Paleopathology in Mesopotamia. A short overview.” *Światowit. Annual of the Institute of Archaeology of the University of Warsaw* 10/51 (2012): 91-108.

Spiegel, Allen D, Christopher R. Springer. „Babylonian medicine, managed care and codex Hammurabi.” *Journal of Community Health* 22/1 (1997): 69-89.

Teall, Emily K. „Medicine and Doctoring in Ancient Mesopotamia.” *Grand Valley Journal of History* 3/1 (2014): 1-8.

Slikovni prilozi

Slika 1. Ploča od legure bakra sa scenom bolesničkog kreveta, u trećem registru bolesnik na krevetu, pokraj njega liječnik; The British Museum, bakrena slitina (prema: *The British Museum*. „Plaque; amulet.” https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1914-0407-145 (posjet 4.6. 2023))

Slika 2. Amulet u obliku psa; The British Museum, zlato, starobabilonsko razdoblje (prema: *The British Museum*. „Amulet.” https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1930-1014-1 (posjet 4. 6. 2023))

Slika 3. Reljef s lavicom u agoniji, pogođena dvjema strijelama u leđa i jednom u rame, životinja vuče stražnje udove; The British Museum, gips, novoasirsko razdoblje (prema *The British Museum*. „Wall panel; relief.” https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_2 (posjet 4. 6. 2023))

Slika 4. Pečat babilonskog liječnika kao iskaz poštovanja prema bogovima s vlastitim portretom, za neke znakove pretpostavlja se da predstavljaju brončane noževе, čaše i igle koje koriste liječnici (prema Spiegel, Allen D, Christopher R. Springer. „Babylonian medicine, managed care and codex Hammurabi.” *Journal of Community Health* 22/1 (1997): 80.)

They have burned his body like a glowing fire: medicine in Mesopotamia

Abstract:

The subject of this paper is magico-medical healing in Mesopotamia, presented from several perspectives. After commenting on the sources, the paper analyzes the goddesses of healing and the causes of diseases that prevailed in the beliefs of the time. An overview of the usual division into three types of healers is then given, with a note that it is not always unquestionably applicable. The issues of the healers' education, the ways they treated patients, the different kinds of medicinal preparations they used and the question whether they performed operations are discussed. Through the relevant articles of the Code of Hammurabi, it is proved that the payment of medical services varied with respect to the social position of the patient. The paper finally deals with diseases confirmed by osteological analyzes and written sources, including dental and mental diseases.

Keywords: illness, Mesopotamia, goddesses of healing, *āšipu*, *āsû*, *bârû*, paleopathology

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 18 2023.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVIII, broj 18, 2023.

Glavni i odgovorni urednik
Marko Zidarić

Zamjenica glavnog urednika
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Ivan Mrnarević
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Marko Perišić
Ruben Prstec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Klara Miholić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnica Uredništva
Marija Biščan

Recenzenti

dr. sc. Nikola Anušić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Lovorka Čoralić
akademkinja Nella Lonza
dr. sc. Kosana Jovanović
dr. sc. Jasmina Osterman

Lektura za hrvatski jezik

Iva Antičević
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Nikolina Peškura
Karla Rašić
Josipa Skenderović
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik

Tina Čatlaić

Prijevod s francuskog jezika

Klara Miholić

Oblikovanje

design.inmedia@gmail.com

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada

Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>